

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ НЕЗАКОННЕ ЗНИЩЕННЯ ВИБОРЧОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ АБО ДОКУМЕНТІВ РЕФЕРЕНДУМУ

Ю.В. Орлов

аспірант кафедри

кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Питання, що стосуються родового об'єкта злочину, передбаченого ст.158-2 КК України, має неоціненне значення як для кримінально-правової доктрини, так і для правозастосовної практики та побудови кримінального законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема родового об'єкта злочину, передбаченого ст.158-2 КК України певною мірою займалися такі вчені як: П.П. Андрушко, С.Я. Лихова, В.І. Тютюгін, В.П. Тихий, Н.Ю. Турищева, В.І. Борисов та ін. Проте, до цього часу ці питання не отримали належного свого висвітлення.

Мета статті полягає у дослідженні родового об'єкту злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму.

Основні результати дослідження. У законодавстві про кримінальну відповідальність на теренах України до 1 грудня 2005 р. (восьмого періоду розвитку суспільства і державності на теренах України, коли Україна стала самостійною державою – він триває з 1991 р. ы до сьогодні) [1, с.67] були відсутні кримінально-правові норми про відповідальність за незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму. Лише 1 грудня 2005 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуальних кодексів України щодо відповідальності за знищення виборчої документації або документів референдуму [2], яким КК України доповнено ст.158-2 «Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму». Тому в теорії кримінального права і в правозастосовній діяльності не склалися єдині підходи до визначення родового об'єкта злочину, що нами розглядається.

Відповідно до традиційного підходу, що склався у вітчизняній кримінально-правовій науці та в кримінальному праві країн СНД, юридичний аналіз злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму, почнемо з дослідження родового об'єкта посягання, оскільки саме об'єкт визначає криміналізацію суспільно небезпечного діяння. Він також слугує і відправним критерієм кваліфікації злочину [3, с.62-63]. Слід звернути увагу на те, що будь-який злочин посягає на певний об'єкт, завдає йому істотної шкоди або ставить під загрозу завдання такої шкоди цим суспільним відносинам [7, с.52; 5, с.302]. Тому зваживши на це, на наше переконання, необхідно стверджувати, що будь-яке злочинне діяння неможливе без об'єкта, проти якого воно спрямоване.

Враховуючи той факт, що вчення про об'єкт злочину і, зокрема, родовий об'єкт в науці кримінального права є одним з найбільш важливих і надто складних проблем, то у кримінально-правовій доктрині існує багато різноманітних підходів до пояснення об'єкта злочину. Тому, на наш погляд, доцільно акцентувати увагу на те, що до найбільш поширених історичних концепцій об'єкта злочину в теорії кримінального права В.К. Гришук пропонує віднести наступні: 1) об'єкт злочину – суб'єктивне право (В.Д. Спасович); 2) об'єкт злочину – захищений інтерес (Ф. Ієрінг, Ф. Ліст, Б.С. Нікіфоров); 3) об'єкт злочину – блага та інтереси, що охороняються законом (правові блага) (А.Н. Круглевський, Г.В. Колоколов, Є.Я. Нимировський); 4) об'єкт злочину – безпека і добробут громадян (О.Ф. Кістяківський); 5) об'єкт злочину є: а) правові норми і конкретні блага та інтереси (М.Д. Сергієвський); б) посереднім об'єктом є порушений припис, норма, а безпосереднім об'єктом – суспільне відношення, що є реальним проявом цього припису (І.Я. Фойніцький); в) з формального боку є блага та інтереси, що охороняються цією нормою (Л.С. Білогриць–Котляревський); г) норми права в її реальному бутті (М.С. Таганцев); 6) об'єкт злочину – окремі особи чи групи осіб (П.Д. Калмиков); 7) об'єкт злочину охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (А.А. Піонтковський, Є.А. Фролов) [5, с.159-164]. Ми переконані, що зазначені положення є обґрунтованими.

Переконливим, на нашу думку, є узагальнення найбільш поширених сучасних концепцій об'єкта злочину в теорії кримінального права, зроблене професором В.К. Гришуком, яке він сформулював наступним чином: 1) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (В.Я. Тацій, М.Й. Коржанський, М.І. Бажанов, А.В. Савченко, Б.О. Кирись, В.О. Навроцький, Н.О. Гуторова, Ю.Л. Шевцов та ін.); 2) об'єкт злочину це соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом (П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, С.Б. Гавриш); 3) об'єкт злочину – людина незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу, тощо (Г.П. Новосьолов); 4) об'єкт злочину – окремі особи або багато осіб (П.Я. Козаченко, З.А. Незнамова); 5) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом соціально значущі цінності, інтереси, блага (А.В. Пашковська, А.В. Наумов); 6) об'єкт злочину – суспільні відносини, які є відповідним порядком, встановленими приписами правових норм, а також соціальні блага (Г.В. Чеботарева); 7) об'єкт злочину двоякий – соціальна оболонка є завжди першим об'єктом, а всі інші об'єкти перебувають в середині цієї оболонки (В.М. Трубніков); 8) об'єкт злочину – охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (О.М. Костенко, П.П. Андрушко, А.В. Ландіна); 9) об'єкт злочину – особливо цінні суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом [6, с.166].

На підставі проведеного дослідження, ми можемо стверджувати, що такий підхід набув поширення і розвитку в теорії кримінального права і до його прибічників слід віднести: Я.М. Брайніна [7, с.70], В.К. Гришука [5, с. 166], В.М. Кудрявцева [8, с.130], А.А. Музику [9, с. 25], Л.В. Левицьку, Т.О. Мудрака, О.В. Сіренька, П.В. Цимбала [10, с.18], А.В. Савченка, В.В. Кузне-

цова і О.Ф. Шанька [11, с.79], В.К. Матвійчика [12, с.21], В.Я. Тихого, В.Я. Тація [13, с.21], В.І. Борисова [14,с.4].

За винятком вище вказаних сучасних концепцій об'єкта існують ще й інші. Так, зокрема, С.Я. Лихова [15, с. 79], Ю.М. Жмур [16, с. 3] підтримують та розвивають концепцію, де об'єктом злочину є правовідносини. У той же час В. П. Ємельянов стверджує, що об'єктом злочину є охоронювані кримінальним законом конкретні сфери життєдіяльності людей, які і виступають безпосередніми об'єктами злочинів як реальних явищ дійсності [17, с. 214–215].

Слід звернути увагу на те, що в юридичній літературі приводиться й інша періодизація та класифікація розвитку концепцій об'єкта злочину, наприклад, в історії розвитку вчення про об'єкт злочину виділяють наступні етапи: 1) перший етап (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) характеризується наявністю різних концепцій, до числа яких інколи відносять так звані теорії суб'єктивного права, норми права і правові блага; 2) другий етап розробки вчення про об'єкт злочину – період домінування у нашій державі марксистсько-ленінського вчення, керуючись яким вітчизняна кримінально-правова наука взяла за основу тезу: «Об'єкт злочину – це суспільні відносини, і тільки вони»; 3) третій етап – це сучасні концепції об'єкта злочину, для нього важливим стало те, що в ньому кримінально-правова теорія вже не декларує про єдність думок, оскільки не тільки в наукових, але й у навчальних джерелах все більше проявляється два основних, концептуальних підходи до трактовки поняття об'єкта злочину [18, с. 336]. Ми схилиємося до думки Г.П. Новосолова, що більша частка прибічників третього етапу зорієнтована на таке вирішення питання про концепцію об'єкта злочину, яка мала місце в радянський період в науці, тобто на визнання об'єктом злочину, як суспільні відносини [18, с. 336]. У той же час потрібно зосередити увагу на тому, що в останнє десятиріччя з'явилося також немало прихильників другого підходу і їх майже всіх об'єднує одне, а саме – критичне сприйняття ідеї про те, що об'єктом злочину виступають суспільні відносини і тільки вони [18, с. 337].

Слід також звернути увагу те, що професор П.П. Андрушко запропонував певні уточнення до узагальнення концепцій об'єкта, яку сформулював В.К. Грищук, зокрема, він уточнює свою власну позицію відносно об'єкта злочину, а саме, що під таким він розуміє соціальні цінності, натомість порядок відносин (взаємовідносин) між суб'єктами розглядає як вид соціальних зв'язків між суб'єктами, які в свою чергу, є одним із видів соціальних цінностей, що охороняються кримінальним законом [19, с.5]. Також, П.П. Андрушко акцентував увагу на тому, що С.Б. Гавриш дотримується концепції об'єкта злочину – як правового блага, а не погляду на те, що об'єкт злочину – соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом [19, с. 5-7].

Зважаючи на те, що проблема об'єкта злочину загалом, не є предметом нашого пошуку, яке ми здійснюємо в цій праці, тому не вдаючись до глибокого аналізу кожної з наведених вище концепцій об'єкта злочину і виходячи з запропонованої В.К. Грищуком періодизації, зазначимо, що ми приєднуємося до дослідників, які об'єкт злочину розглядають саме, виходячи з концепції суспільних відносин, сповідувачами якої є, зокрема, В.Я. Тацій, В.К. Грищук,

В.К. Матвійчук, А.А. Музика, М.Й. Коржанський, В.О. Навроцький, В.І. Борисов та ін.

Покладаючись на триступеневу класифікацією об'єктів злочинів, якої ми дотримуємося, визначимо місце норми, що досліджується (ст. 158-2 КК України) у системі особливої частини КК України, її значення, проведемо дослідження родового об'єкта злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму. Такий пошук стане реальним, якщо ми спроможемося найбільш вдало встановити родовий і, в подальшому, безпосередній об'єкти злочину, передбаченого ст. 158-2 КК України. Ця класифікація базується на співвідношенні філософських категорій: загального, особливого та окремого і, відповідно, включає три рівні об'єктів: загальний, родовий, безпосередній [8, с. 81-82; 20, с. 124-125; 13, с. 60-62; 21, с. 56-57]. Зазначену тричленну класифікацію об'єктів злочинів, як свідчить наше дослідження, підтримує переважна більшість науковців в галузі кримінального права. Стосовно до цієї класифікації, з позиції прихильників концепції, об'єкт злочину – суспільні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону, потрібно звернутися до загальноприйнятого підходу, що загальний об'єкт злочину – це вся сукупність суспільних відносин, що поставлені під охорону кримінального закону, родовий об'єкт злочину – це група суспільних відносин, тотожних або однорідних за своєю сутністю, а безпосередній об'єкт злочину – це конкретні суспільні відносини, які охороняються кримінально-правовою нормою.

Отже, стосовно родового об'єкта злочинів, що стосуються виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, в системі яких знаходяться і досліджувані суспільні відносини, на які посягають діяння, передбачені ст.158-2 КК України, є такі твердження, що ними є: 1) суспільні відносини, що забезпечують нормальну життєдіяльність особи [22, с. 91]; 2) виборчі, трудові та інші особисті права і свободи людини і громадянина [23, с. 89]; 3) суспільні відносини з приводу реалізації найбільш важливих потреб [24, с. 126]; 4) суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина [25, с. 92]; 5) суспільні відносини у сфері основних конституційних прав і свобод людини і громадянина [26, с. 69]; 6) конституційні права і свободи людини і громадянина [27, с. 106; 29, с. 355-358]; 7) суспільні відносини, що забезпечують вільне і безперешкодне здійснення громадянами гарантованих Конституцією України виборчих, трудових і інших особистих прав і свобод людини і громадянина [28, с. 193]; 8) вільне і безперешкодне здійснення громадянами України всієї сукупності виборчих, трудових та інших прав і свобод, передбачених і гарантованих Конституцією [30, с. 226-227]; 9) сукупність основних конституційних прав та свобод (політичних, трудових та ін.) українських громадян, а також права і свободи іноземних громадян та осіб без громадянства [31, с. 153-154]; 10) суспільні відносини у сфері основних конституційних прав і свобод людини і громадянина [32, с. 330]; 11) три групи злочинів, родовими об'єктами є: правовідносини, які складаються з приводу реалізації громадянських (особистих) прав (ст.ст. 162-163, 164-169, 178-181, 182 КК); 12) політичні правовідносини, змістом яких є конституційні форми безпосередньої демократії в Україні

(ст.ст. 157, 158, 158-1, 159, 159-1, 160 КК); 13) правовідносини, пов'язані із реалізацією громадянами права на працю та інші соціальні права — соціальні правовідносини (ст.ст. 172-175) [33, с. 14-15]; 14) сукупність політичних, трудових і деяких інших прав радянських громадян, а також іноземців, осіб без громадянства, які проживають у нашій країні [34, с. 4].

Аналіз існуючих точок зору стосовно родового об'єкта злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, свідчить, що вони є дещо суперечливими, або призводять до помилкового отожднення об'єкта злочину (суспільних відносин) з предметом злочину, з інтересами, а іноді стосуються діяння, порядку, діяльності, відповідного стану, тощо. По-перше, це зумовлено тим, що в авторів відсутнє намагання дослідити внутрішню сторону і зміст відносин, які є об'єктом певних видів злочинів проти виборчих, трудових, та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, визначити їх співвідношення із суміжними групами суспільних відносин. По-друге, це спричинено тим, що не існує єдиного розуміння відносин діянь, передбачених розділом п'ятим Особливої частини Кримінального кодексу України, як об'єкта кримінально-правової охорони. По-третє, по різному розуміють предмет відносин як складову частину (елемент) об'єкта злочину. І нарешті, автори недостатньо обґрунтовано тлумачать положення Конституції України і чинного законодавства, ігноруючи в певній мірі науковий підхід до з'ясування та тлумачення тих чи інших явищ, що є в полі зору нашого дослідження.

До зазначеного вище відступу ми повернемося після аналізу зазначених точок зору стосовно визначення родового об'єкта злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Необхідно звернути увагу на те, що прихильники першого судження, зокрема Н. Ю. Турищева, стверджує, що ними є суспільні відносини, що забезпечують нормальну життєдіяльність особи, але використовує для свого визначення надто загальну термінологію «нормальна», «життєдіяльність особи» [22, с. 91]. Цей підхід науковця, змушує нас звернутися до довідкових джерел. Так, термін «життєдіяльність» має такий зміст: 1) «Життєдіяльність — сукупність процесів, які відбуваються у живому організмі, слугують підтримці в ньому життя та є проявами життя. Для життєдіяльності характерний обмін речовин»; 2) «Життєдіяльність може полягати як в активному переміщенні у просторі для підтримки обміну речовин та складніших діях, так і в нерухомому існуванні з обміном поживних речовин із зовнішнім середовищем» [35]. Натомість термін «Життєдіяльність людини — це спосіб її існування, та нормальна буденна діяльність і відпочинок. Життєдіяльність протікає у постійному контакті із середовищем. Комфортними називаються такі параметри навколишнього середовища, які дозволяють створити найкращі для людини умови життєдіяльності». Перераховані нами терміни та з'ясування їх суті, лише вкотре засвідчує, що вони не пояснюють ні форму, ні змісту суспільних відносин, які стосуються родового об'єкта злочинів, передбачених розділом п'ятим Особливої частини КК України та інших держав. Крім того, використання такого терміну, як «нормальний», що означає, «1. Який не має відхилень від

норми; який відповідає загальноприйнятим нормам, установленим вимогам і т. ін.; звичайний. (Він хотів одного: якось налагодити нормальні стосунки з тими, від кого залежала спокійна робота інституту (Натан Рибак, Час, 1960, 798); — Ми впорскували їй пеніцилін, збили температуру до нормальної (Олесь Донченко, V. 1957, 433); Психічно здорова людина. Він був не зовсім нормальний... Часто не давав спати ночами та розказував жахи (Юрій Яновський, 1, 1958, 110).» [36, с. 433]. Ці терміни також мають сумнівне відношення до визначення родового об'єкта цих злочинів. А.П. Андрушко, розглядаючи родовий об'єкт цих злочинів, наполягає, що ним є виборчі, трудові та інші особисті права і свободи людини і громадянина, а не суспільні відносини, що є помилкою, оскільки не відповідає призначенню такої охорони. Крім того, таке визначення є простим повторенням названого розділу п'ятого КК України.

Слід звернути увагу на те, що прибічники третьої групи авторів, наприклад, М.М. Михальчишин, наполягає на тому, що родовим об'єктом цього злочину є суспільні відносини з приводу реалізації найбільш важливих потреб, користуючись при цьому такими термінами, як: «реалізація», «найбільш важливі потреби». Щодо терміна «реалізація», то під ним розуміють наступне «Дія за знач. реалізувати. Апаратна реалізація, спец. — рішення тієї чи іншої задачі тільки за допомогою технічних засобів, без використання програмного забезпечення. Програмна реалізація, спец. — рішення тієї чи іншої задачі програмним шляхом» [37, с. 1204]. Отже цей термін не може бути використаний у визначенні родового об'єкта злочинів, до яких відноситься діяння, передбачене, ст. 158—2 КК України. Натомість термін «реалізувати» означає «...1. Здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя. 2. Переводити на гроші, продавати» [36, с. 1204]. Цей термін також не можна використовувати для визначення родового об'єкта злочинів, передбачених розділом п'ятим Особливої частини КК України, оскільки він містить зміст, що не співпадає з функцією кримінально-правової охорони відповідних суспільних відносин. Стосовно терміна «найбільш важливі потреби», то його визначення відсутнє. Отже його можна буде зрозуміти шляхом його роздільного з'ясування, зокрема, через терміни «найбільше», «важливий», «потреби». Термін «найбільше, найбільш», «...присл. 1. Більше за все, більше за інших; особливо. 2. У сполуч. з прикметником і прислівником уживається для творення найвищого ступеня якості» [37, с. 717]. Натомість термін «важливий», означає «...1. Який має важливе, особливе значення. // у знач. ім. важливе, вого, с.» [37, с. 108].

Враховуючи те, що термін «найбільш» є прислівником, то у сполученні з прикметником важливим важливий вживається для творення найвищого ступеня якості, то в такій зв'язці не може використовуватися для визначення родового об'єкта цих злочинів.

Стосовно терміну «потреби», то він означає «...перев. мн. Те, без чого не можна обійтись: вимоги, які необхідно задовольнити...» [37, с. 1090]. То стає проблематичним, що сполучення слів «найбільш важливі потреби людини», яке використане М.М. Михальчишином для визначення родового об'єкта зло-

чинів, одним із яких є діяння, передбачене ст.158-2 КК України, є тією найважливішою потребою людини (в ієрархії потреб людини).

Автор четвертої точки зору І.О. Зінченко, формулюючи визначення родового об'єкта злочину, передбаченого розділом п'ятим КК України, необгрунтовано розширив групу (рід) суспільних відносин всією сукупністю конституційних прав і свобод людини і громадянина, що не відповідає змісту статей цього розділу КК України. Натомість визначення родового об'єкта цих злочинів, авторами якого є А.П. Бабій, децю необгрунтовано розширює перелік відносин, вказуючи, що цим розділом охоплюються «основні конституційні права і свободи людини і громадянина» [21, с.69]. У той час, коли основним серед них є: невід'ємне право на життя (ст. 27), на повагу до гідності особи (ст.28), на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), на недоторканність житла (ст.30), на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст.31), на громадянство та його зміну (ст.25), на втручання в особисте та сімейне життя (ст.32) [38, с.285]. Крім того, А.П. Бабій не враховує, що політичні права і свободи реалізуються у сфері політичних відносин і те, що, на відміну від громадянських, політичними правами і свободами користуються лише громадяни України [38, с.285]. Також, А.П. Бабій не враховує ще й те, що Конституцією України, передбачені ще й економічні, соціальні, культурні та екологічні права і свободи (передбачені ст.ст. 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 50, 51, 53, 54 та ін. Конституції України). А отже, таке визначення родового об'єкта злочину потребує більшої конкретизації цих суспільних відносин, які охоплюються розділом п'ятим Особливої частини КК України.

Прихильники шостої точки зору, зокрема, М.І. Мельник, А.В. Савченко, В.В. Кузнєцов, О.Ф. Штанько, надто широко сформулювали родовий об'єкт злочину, оскільки конституційні права включають, як основні права і свободи людини і громадянина, так і політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні права і свободи. Крім того, формулюючи родовий об'єкт цих злочинів, як це видно із праці П.П. Андрушка, не називають, що ними є суспільні відносини, зводять об'єкт до переліку прав і свобод.

Н.О. Гуторова пропонує, на наш погляд, більш прийнятне визначення родового об'єкта цих злочинів, робить спробу конкретизувати їх, але лише стосовно виборчих, трудових прав. Таке визначення родового об'єкта цих злочинів, на наш погляд, є неповним. Подібне визначення родового об'єкта формулює О.С. Сутула, проте упускає положення стосовно суспільних відносин та обмежується у визначенні родового об'єкта цих злочинів лише стосовно громадян України.

Не відзначається оригінальністю визначення родового об'єкта цих злочинів, запропоноване І.В. Хохловим та Д.В. Александровим, яке має невизначеність, а також відсутність посилання у визначенні на суспільні відносини, проте воно має й позитивні моменти, оскільки автори поширюють права і свободи на українських громадян, іноземних громадян та осіб без громадянства. Надто широке визначення пропонують В.М. Шевчук та О.О. Майданик, крім того, словосполучення «основні конституційні права», сукупність «політичних, трудових та деяких інших прав» не має належного трактування.

Нам імпонує підхід до визначення родових об'єктів злочинів, запропонований С.Я. Лиховою. Проте її відхід від концепції суспільних відносин та наполягання на концепції кримінально-правової охорони правовідносин не може бути сприйнятним і обґрунтованим. Це викликано тим, що кримінальне право охороняє не лише суспільні відносини, врегульовані іншими галузями права, але й іншими соціальними нормами.

З метою подальшого дослідження родового об'єкта злочинів, передбачених розділом п'ятим Особливої частини КК України, звернемося до з'ясування прав і свобод людини і громадянина. Слід погодитися з висловлюваннями В.К. Матвійчука, що права, свободи людини і громадянина та суспільні відносини, що підлягають кримінально-правовій охороні, а при посяганні на них стають об'єктами злочинів [39, с.106-108].

Слід звернути увагу на те, що питанню визначення понять «права», «свободи» в юридичній літературі приділяється значна увага. Проте позиції вчених щодо понять «права» і «свободи» людини і громадянина різняться. Так, одні з них ці поняття ототожнюють, натомість, інші фахівці наполягають на тому, що хоча ці поняття і близькі за містом, вони все ж таки не є тотожними. Можна погодитися з твердженням П.П. Андрушка, що таке становище зумовлено тим, що Конституція України, у якій вживаються ці терміни, не проводить чіткої різниці між ними, хоча і вживає їх альтернативно [23, с.112]. При розгляді питань кримінальної відповідальності за окремі види злочинів, об'єктами яких є відносини, що забезпечують умови з охорони прав і свобод людини і громадянина, як правило, посилаються і беруть за основу їх визначення у загальній теорії права та теорії конституційного права. У цьому контексті слід констатувати, що проблеми поняття, змісту, обсягу та співвідношення термінів «права» та «свободи» людини і громадянина, а також «суспільні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону», які вживаються в кримінальному праві, та про критерії їх класифікації в теорії конституційного права і загальній теорії права є неоднозначними. Так, класифікація основних конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених другим розділом Конституції України, у теорії конституційного права та загальній теорії права здійснюється за різними критеріями. Наприклад, у теорії конституційного права існують такі класифікації: 1) за суб'єктом права (права людини і громадянина; індивідуальні та колективні); 2) за генезою (природні та похідні від них); 3) за змістом (сферами життєдіяльності – особисті або громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні); 4) за ступенем абсолютизації (такі, що не підлягають будь-якому обмеженню, та такі, що законодавчо можуть обмежуватись); 5) за важливістю (пріоритетністю); 6) за характером утворення (основні, додаткові, похідні) та ін. [40, с.214].

У загальній теорії права існує така класифікація основних прав і свобод людини і громадянина: 1) права людини і громадянина за їх значимістю: а) основні – необхідні для нормального існування і розвитку; б) допоміжні – похідні, що не є життєво необхідними, але надають додаткові можливості; 2) права людини за суб'єктним складом їх здійснення: а) індивідуальні, які здійснюються одноосібно – право на свободу і віросповідання, право на одер-

жання вищої освіти тощо; б) колективні, які можуть реалізовуватися тільки колективними діями суб'єктами права – право на створення політичних партій, право демонстрацій та ін.; 3) індивідуально колективні, які здійснюються об'єднаними діями, як індивідуальними, так і колективними, – права людини і громадянина за фіксацією в них негативного і позитивного аспектів свободи: а) негативні аспекти свободи, які свідчать про невтручання держави, незалежність від неї при здійсненні громадянських і політичних прав (основні абсолютні права): свободи віросповідань і свободи совісті; право на особисту свободу; право на набуття і недоторканість приватної власності; свобода пересування по території всієї держави; таємниця і недоторканість переписування; свобода слова, думки та об'єднань; право на недоторканість житла; свобода вибору професії. Ці права називають «правами свободи», «правами громадянських свобод», чи «громадянськими свободами і правами». Вони відрізняються від «політичних свобод і прав», під якими розуміють право на участь громадян у владі активне і пасивне право, право громадян брати участь в управлінні справами держави, право громадянина особисто звертатися в державні органи та органи місцевого самоврядування тощо); б) позитивні аспекти свободи, які свідчать про втручання держави, залежність від неї при здійсненні економічних, соціальних і культурних прав: право на освіту, свобода будь-якої творчої діяльності, право на інтелектуальну власність, право на використання своїх здібностей і майна, право на соціальну безпеку і захист в умовах безробіття, право на сприятливе навколишнє природне середовище, право на охорону здоров'я і медичну допомогу, право на гідне життя та ін. Їх конкретне наповнення прямо залежить від національного доходу країни і її політичного режиму; 4) права і свободи людини і громадянина за сферою їх реалізації у суспільному житті: а) особисті (громадянські) права – це природні, основоположні, невід'ємні права людини, які поділяють на фізичні і духовні: фізичні права – на життя, особисту недоторканість, свободу пересувань, вибір місця проживання, безпечне навколишнє середовище, житло та ін. Духовні права: на ім'я, честь, гідність, на справедливий незалежний і публічний суд (у конституціях багатьох держав особисті права поєднані в одну групу з політичними правами, такою підставою є переважно негативний характер обох); б) політичні права, які свідчать про можливості (свободи) громадянина активно брати участь в управлінні державою та громадському житті, впливати на діяльність різних державних органів, а також громадських організацій політичної спрямованості: право обирати і бути обраним до представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування, право створювати громадські об'єднання і брати участь у їх діяльності, свобода демонстрацій і зборів, право на інформацію, свободу слова, думок, у тому числі свобода преси, радіо, телебачення та ін; в) економічні права, які свідчать про можливості (свободи) людини і громадянина розпоряджатися предметами споживання і основними чинниками господарської діяльності: власністю і працею, виявляти підприємливість та ініціативу в реалізації своїх здібностей і придбанні засобів для існування, беручи участь у виробництві матеріальних благ та інших благ; г) соціальні права, які свідчать про можливості (свободи) особи і громадянина вільно розпоряджати-

ся своєю робочою силою, використовувати її самостійно або за трудовим договором (вибір виду діяльності, безпечні умови праці, гарантовані мінімальні розміри її оплати тощо), право на соціальне забезпечення, соціальне страхування, відпочинок, гідний рівень життя та ін.; д) культурні права, які свідчать про можливості (свободи) збереження і розвитку національної самобутності людини, доступу до духовних досягнень людства, і їх засвоєння, використання та участі у подальшому їх розвитку: право на освіту, навчання рідною мовою; на використання вітчизняних і світових досягнень культури і мистецтв, на вільно наукову, технічну і художню творчість; е) екологічні права, які свідчать про можливості (свободи) користуватися природним середовищем як природним середовищем проживання: право на сприятливе довкілля, охорону здоров'я від його несприятливого впливу, відшкодування шкоди завданої здоров'ю і майну екологічними правопорушеннями; на природокористування, на отримання повної і достовірної інформації про стан довкілля і його вплив на здоров'я населення; є) інформаційні права, які свідчать про можливості користуватися різноманітністю правових послуг, заснованих на інтелектуальних інформаційних технологіях і технологіях зв'язку: право на доступ до інформації, право на розповсюдження інформації будь яким законним способом, право на захист від шкідливої інформації, право на інформаційні системи і т. ін. [41, с.214-218].

На наш погляд, найбільш повною є класифікація основних прав і свобод запропонована О.Ф. Скакун, але з метою подальшого з'ясування понять «права» і «свободи», звернемось до їх трактування в юридичній літературі. Так, С.Я. Лихова вважає, що терміни «права» і «свободи» з позиції визначення об'єкта злочину, вживаються як синоніми (це те що складає зміст відносин, врегульованих нормами права) [42, с.88]. Натомість П.М. Робінович під правами розуміє певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретних історичних умовах (лише категорія можливостей (свободи) дозволяє найбільш адекватно відобразити онтологічну соціальну суть прав людини), котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретних історичних умовах і є загальними і рівними для всіх людей [43, с.6]. Проте він розуміє права, як певні свободи людини, її спроможність діяти певним чином або утримуватися від певних дій [47, с.5]. На переконання П.М. Робіновича принципова спільність понять «права людини» і «свободи людини» в тому, що вони відображають людські можливості, але вони є тотожними (відмінність між ними є відносною, вони розрізняються шляхами, засобами їх здійснення та забезпечення: права людини можуть бути здійснені за наявності юридичних засобів, механізмів, а свободи – можуть здійснюватися і без втручання держави) [43, с.94-95].

Звертає на себе увагу, що права, свободи та законні інтереси в юридичній літературі розглядаються як елементи її правового статусу (іншим елементом такого статусу є обов'язки, які нерозривно пов'язані з правами, свободами та законними інтересами [44, с.369-370]. С.В. Бобровник стверджує, що правовий статус людини (особи) – це система законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків особи [45, с.78].

Натомість окремими вченими законні інтереси не виділяються як окремі елементи правового статусу людини і громадянина [45, с.225]. Є.А. Лукашова наполягає на тому, що чітке розмежування між правами і свободами провести важко, оскільки всю сферу політичних прав із конкретно визначеними правомочностями також існують «свободами» та різниця в термінології є скоріше традицією, при цьому термін «свобода» призваний підкреслити тільки широкі можливості індивідуального вибору, не окреслюючи результату, а термін «право», визначає більш конкретні дії людини [46, с. 227-229].

Слід зазначити, що В.С. Нарсеян також стверджує, що різниця у використанні термінів «права» і «свобода» походить із традицій природничо-правових вчень (у сучасному правовому слововживанні термін «свобода» використовується для позначеної гарантованої правом сфери автономії суб'єкта, всередині якої він вправі діяти за власним углядом і вибором, а термін «права» використовується для позначення правомочностей суб'єкта на конкретно визначену дію і поведінку, але ці терміни рівнозначні, оскільки право – це форма свободи, а свобода можлива лише у формі права [46, с. 229]. Натомість О.Г. Кушнеренко та Т.М. Слинько розрізняють поняття «права» і «свободи» і вважають, що термін «право» означає міру можливої поведінки людини, здійснення дій, закріплених у нормативно-правових актах, а термін «свобода» це філософська і правова категорія, яка означає самостійний вибір індивідумом або організацією варіанта своєї поведінки [47, с.6-7]. І.О. Зінченко зазначає, що різниця між поняттями «право» і «свобода» є досить умовною і залежить від форми вираження можливостей людини та її поведінки при здійсненні своїх прав і свобод, а саме, коли мова йде про використання конкретних соціальних цінностей, то йдеться про право (міру можливої поведінки, передбачених у нормативно-правових актах), а «свобода» - це можливість користуватися, розпоряджатися соціальним благом, щоб не порушувати права інших людей [48, с.10-11].

Зосереджуючись на терміні «свобода» потрібно звернути увагу на поглядах, які стосовно цього поняття існують, що: одні автори її розуміють, як надану людині можливість думати і поступати у відповідності до своїх переконань, поглядів, домагатися досягнення своєї мети [49, с. 19]; другі – під свободою розуміють можливість людини до активної діяльності у відповідності до своїх бажань, потреб та інтересів, яка можлива за умов, що надаються суспільством [50, с.57]; треті – наполягають, що свобода – це діяльність, поведінка, дії людини, які здійснюються нею через бажання вибору, виходячи із власних переконань, інтересів, потреб, без примусу, у відповідності до встановлених норм права [51, с.31]; четверті розуміють свободу як відсутність державного свавілля при встановленні легітимних, розумних та пропорційних обмежень реалізації людиною своїх справ (визначає сама, що робити, а що – ні) [52, с.21].

На наш погляд важливо звернути увагу на дослідження Н.Г. Шукліної, яка проаналізувала проблему тлумачення понять «права людини», «права людини і громадянина», «права особи» і дійшла висновку, що в сучасній юридичній літературі виокремилося два основні підходи стовно формування поняття «права людини»: 1) підхід, який побудований на особистісних засадах

(тут акцентований антропологічний зріз у правах, тобто підкреслюючий власності людського в людині, і по-друге, виділяється діяльний момент в індивідумі); 2) підхід, який виходить з прав людини як суспільних задач.

Ю.М. Тодика вбачає відмінність між термінами «права особи» і «свобода особи»: права свідчать про можливість одержання якихось соціальних благ, тобто права на отримання чогось, а свобода – це можливість для людини уникнути впливу з боку держави тих чи інших обмежень [54, с. 51]. Натомість О.Ф. Скакун різницю між термінами «права» і «свободи» вбачає в тому, що термін «права» визначає конкретні напрямки діяльності людини, тобто вказує міру її можливої поведінки, закріплену в нормативно-правових актах, а термін «свобода» підкреслює широкі можливості людини, не позначає конкретних результатів, а передбачає самостійний вибір індивідумом варіанту своєї поведінки (свобода слова, свобода думки тощо) [41, с.172].

Є.В. Фесенко вважає, що право є компонентом об'єкта злочину, що на наш погляд є сумнівним, оскільки охороні підлягає не право, а суспільні відносини [55, с.64].

Отже, виходячи з аналізу існуючих точок зору можна прийти до висновку, що свободи людини – це сфери людської діяльності, в які держава не повинна втручатися, вона лише з допомогою правових норм окреслює межі, на яких людина діє або не діє на свій погляд. Натомість права людини – це визнані і такі, що гарантуються державою можливості дій людини в описаній указаний законом сфері.

З метою остаточного вирішення проблеми родового об'єкта злочинів, що нами досліджуються, потрібно звернутися до структури родового об'єкта цих злочинів: 1) це суб'єкти або учасники суспільних відносин; 2) соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин; 3) предмет суспільних відносин.

Як свідчить аналіз, вивчених нами праць, які стосуються родового об'єкта злочинів, передбачених розділом п'ятим Особливої частини КК України, що автори цих праць не досліджують суб'єктів відносин, які складовим елементом об'єкта цих складів злочинів були, у переважній більшості, фізичні особи. Це зокрема, були виборці, фізичні особи учасники референдуму, власники житла, фізичні особи, які користуються поштовими послугами, телефонним зв'язком, послугами телеграфу та засобами зв'язку тощо, фізичні особи, які є отримувачами аліментів, або особи, які користуються опікою та піклуванням, непрацездатні батьки, які потребують коштів на їх утримання, діти, особи, щодо яких встановлена опіка чи піклування, особи усиновлені чи ті, щодо яких установлене удочеріння, журналісти, працівники, неповнолітні, вагітні жінки, матері, які мають дітей віком до 14 років або дітей інвалідів, громадяни, з якими укладені угоди щодо роботи за межами України, особи, яким не виплачена заробітна плата, стипендія, пенсія чи інші установлені законом виплати (громадянам), автори творів науки, літератури, мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, особи, які є авторами винаходу, корисної моделі, промислового зв'язка, топографії, інтегральної мікросхеми, сорту рослин, раціоналізаторської пропозиції, власники чи прихожани, яким належать

релігійні споруди чи культові будинки, віруючі люди, священнослужителі, фізичні особи (люди), які беруть участь у релігійних вір овчинках чи релігійних обрядах, громадяни, особи без громадянства та громадяни іноземної держави, щодо яких здійснюється порушення недоторканості приватного життя, фізичні особи (люди), які мають право на отримання освіти (щодо яких є незаконна відмова з прийняття до навчального закладу або щодо яких була незаконна вимога оплати за навчання у державних чи комунальних закладах, пацієнти медичних закладів, щодо яких була незаконна вимога оплати за надання медичної допомоги в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я). Крім того, однією із сторін суб'єктного складу досліджуваних відносин, можуть бути, як свідчить судова практика і профсоюзні спілки, політичні партії, громадські організації тощо.

Наше звернення до чинного законодавства, а також до практики досудового слідства, судової практики, що стосується злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, показує, що другу сторону суб'єктного складу, досліджуваних суспільних відносин представляють як фізичні так і юридичні особи. До фізичних осіб другої сторони суб'єктного складу відносилися: це може будь-яка фізична особа або член виборчої комісії, службові особи (ст.157 КК); будь-яка фізична особа, що досягла шістнадцятирічного віку (ч.1 ст.158 КК), виборець, що досяг вісімнадцятирічного віку і має право голосу (ч.4 ст.158 КК), член виборчої комісії або комісії з референдуму (ч.7 ст.158 КК), член виборчої комісії чи комісії референдуму (ч.8 ст.158 КК), службова особа, яка має доступ до бази даних Реєстру, і будь-яка інша особа яка має права доступу до інформації в базах даних Реєстру (ч.ч.10, 11 ст.158 КК); виборець, який бере участь у виборах або референдумі більше ніж один раз, член виборчої комісії (ст.158-2 КК); будь-яка фізична особа, член виборчої комісії, будь-яка інша службова особа (ст.158-2 КК); будь-яка фізична особа, що досягла 16-річного віку, члени виборчої комісії, комісії з референдуму або інша службова особа (ст.158 КК); фізична особа, яка незаконно фінансувала виборчу компанію (ст.159-1 КК); будь-яка фізична особа (ч.1 ст.160 КК) так і член комісії з референдуму або інша службова особа (ч.2 ст.160 КК); фізична особа, що досягла 16-річного віку або службова особа (ст.161 КК); фізична особа, що досягла 16-річного віку або службова особа (ст.162 КК); будь-яка фізична особа, що досягла 16-річного віку або службова особа (ст.164 КК); особа, яка записана як матір або батько у свідоцтві про народження дитини або особи, прирівняні до статусу батьків: усиновлювач, вітчим, мачуха, особа, що взяла дітей на постійне виховання, або утримання (ст.164 КК); рідні діти, усиновлені (удочеренені), а також пасинки і падчерки, які досягли 18 років (ст.165 КК); призначені відповідно до закону опікунами або піклувальниками (ст.166 КК); опікуни або піклувальники (ст.167 КК); будь-яка фізична особа, що досягла 16 років (ст. 168 КК); будь-яка особа, що досягла 16 років, службова особа (ст.169 КК); службова особа і будь-яка фізична особа, що досягла 16 років (ст.170 КК); будь-яка особа за ч.1 ст.171 КК, а за ч.2 цієї ж статті службова особа (ст.171 КК); службова особа, на яку покладено обов'язок дотримання трудового законодавства: керівники підприємств, уста-

нов, організацій, власники, уповноважені ним особи, незалежно від форми власності (ст.1762 КК); службова особа підприємства, установи, організації окремі особи, уповноважені укладати угоди з працівником (ст.173 КК); будь-яка фізична особа, що досягла 16-річного віку або службова особа (ст.174 КК); керівник установи, підприємства, організації незалежно від форми власності (ст.175 КК); будь-яка особа, що досягла 16 років, автор, коли ним приховано авторство іншої особи, службова особа (ст.176 КК); будь-яка фізична особа, яка досягла 16 років, автор, службова особа (ст.177 КК); приватна особа, яка досягла 16 років, службова особа (ст.178 КК); фізична досягла 16 років, службова особа, керівник релігійної організації (ст.179 КК).

Вивчення соціальної функції суб'єктів відносин, тобто їх прав і обов'язків (статусу), має певну цінність, оскільки з'ясування суб'єктного складу відносин сприяє визначенню змісту самих відносин, дає можливість оцінити їх характер, обсяг цих відносин і межі дії закону. Отже, робити певний перелік суб'єктів суспільних відносин (об'єкта злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина) немає необхідності. Важливо лише зрозуміти, що вони можуть мати різноманітні варіанти, які так чи інакше можуть впливати на зміст відносин та межі кримінальної відповідальності. Про це свідчить і судова практика: суди правильно кваліфікували діяння лише тоді, коли встановлювали суб'єктів відносин, їх соціальний статус (роль) у суспільних відносинах.

Такий підхід до дослідження свідчить про те, що нас цікавлять не будь-які соціальні зв'язки, а зв'язки у межах діяльності з охорони відносин, які забезпечують умови з захисту виборчих трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (зовні цей зв'язок може проявлятися у формі діяльності, в застиглий формі тощо) [57, с.135].

У контексті дослідження структури об'єкта злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина для усвідомлення змісту цих відносин важливе значення має предмет відносин [56, с.79]. Справедливим є твердження, що предметом суспільних відносин є те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують і самі ці відносини. Слід звернути увагу на те, що не можна змішувати предмет відносин з предметом зовнішнього світу, їх не можна поспробувати, перенести тому, що це відносини і тільки. Тому предметом відносин у злочинах проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина є те, з приводу чого виникають відносини, а не їх уречевлення (фізичне тіло тощо) [57, с.132-134]. Таким чином, слід погодитися з твердженням В.К. Матвійчука, що не самі речі і фізичні тіла є предметом відносин, а саме відносини з приводу умов, через які люди вступають між собою в той чи інший соціальний зв'язок [57, с.134].

Отже, на наш погляд, є сприйнятливою позиція в юридичній літературі, що предметом відносин, досліджуваних складів злочинів є стосунки з приводу умов, що забезпечують охорону виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Проте, ці та інші положення потребують певних уточнень. Перш за все потрібно з'ясувати, що слід відносити до громадянських (особистих) прав і свобод людини і громадянина і які статті Кримінального

кодексу України в розділі п'ятому Особливої частини мають відношення до них. У контексті дослідження слід зазначити, що до особистих (громадянських) прав відносяться: природні, основоположні, невід'ємні права людини [41, с.215]. Ці права походять від природного права на життя і свободу, які від народження має кожна людина, і покликані гарантувати індивідуальну автономію і свободу, захищати особу від сваволі з боку держави [41, с.216]. У КК України до цього блоку відносяться статті 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 178, 179, 180, 181, 182 КК України.

Отже, стосовно зазначених статей потрібно сказати, що вони стосуються суспільних відносин, які забезпечують умови з охорони особистих (громадянських) прав і свобод людини і громадянина.

Стосовно політичних прав і свобод громадян, то слід зазначити, що вони стосуються можливостей (свободи) громадянина активно брати участь в управлінні державою та у громадському житті, впливати на діяльність різних державних органів, а також громадських організацій (це – право обирати і бути обраним до представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування, право створювати громадські об'єднання і брати участь у їх діяльності, свобода демонстрацій і зборів, право на інформацію, свобода слова, думок, у тому числі свобода преси, радіо, телебачення та ін.) [41, с.216]. У КК України до цього блоку відносяться статті 157, 158, 158-1, 158-2, 159, 159-1, 160, 170 КК України.

Таким чином, стосовно перерахованих статей, потрібно зазначити, що вони стосуються суспільних відносин, які забезпечують умови з охорони політичних прав і свобод громадян України.

Щодо економічних і соціальних прав і свобод, то слід зазначити, що перші – стосуються можливості (свободи) людини і громадянина розпоряджатися предметами споживання, власністю і працею, ініціативою в реалізації своїх здібностей; другі – стосуються можливості (свободи) людини і громадянина вільно розпоряджатися своєю робочою силою, використовувати її самостійно або за трудовим договором, тобто право на вільну працю (вибір виду діяльності, безпечні умови праці, гарантовані мінімальні розміри її оплати тощо) право на соціальне забезпечення та ін. [41, с.217]. В КК України до цього боку відносяться статті 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 183, 184 КК України.

Ці приписи, стосовно перерахованих статей свідчать про те, що вони стосуються суспільних відносин, які забезпечують умови з охорони економічних і соціальних прав та свобод людини і громадянина.

Висновки. На підставі проведеного дослідження ми з'ясували, що у розділі V Особливої частини КК України є три родових об'єкти злочину:

1) це суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони (громадянських) прав і свобод людини і громадянина;

2) це суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони політичних прав і свобод громадян України;

3) це суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони економічних і соціальних прав і свобод людини і громадянина.

Таким чином, родовим об'єктом злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони політичних прав і свобод громадян України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія / В.К. Матвійчук. — К. : Азимут-Україна, 2005. — 464 с.
2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за знищення виборчої документації або документів референдуму: Закон України від 1 грудня 2005 р. № 3169 №3169-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 12 — Ст.105
3. *Гаухман Л.Д.* Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л.Д. Гаухман. — [3-е изд., перераб. и дополн.] — М. : АО «Центр «Юр Информ», 2005. — 457 с.
4. *Матвійчук В.К., Присяжний В.М.* Забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів: відповідальність, досудове і судове слідство та запобігання: Монографія / В.К. Матвійчук, В.М. Присяжний. — К. : КНТ, 2007. — 272 с.
5. *Наумов А.В.* Российское уголовное право: [курс лекцій]: В 3 т.: Т.1. Общая часть / А.В. Наумов. — [4-е изд., перераб. и доп.] — М. : Волтерс Клувер, 2007. — 736 с.
6. *Гришук В.К.* Кримінальне право України: Загальна частина. [навч. посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл.] / В.К. Гришук. — К. : Ін Юре, 2006. — 586 с.
7. *Брайнін Я.М.* Основні питання загального вчення про склад злочину / Я.М. Брайнін. — К. : Вид-во Київського університету, 1964. — 189 с.
8. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. — М. : Гос. изд-во юрид. лит. 1960. — 244 с.
9. *Музыка А.А.* Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А.А. Музыка. — К. : Логос, 1998. — 323 с.
10. *Левицька Л.В., Мудрак Т.О., Сіренко О.В., Цимбал П.В.* Кримінальне право України. Загальна частина: Навч. посібник / Л.В. Левицька, Т.О. Мудрак, О.В. Сіренко, П.В. Цимбал. — Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2005. — 206 с.
11. *Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.В.* Сучасне кримінальне право України: [курс лекцій] / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько. — К. : Вид-во Паливода А.В., 2005. — 640 с.
12. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: Учебное пособие / В.К. Матвейчук. — К. : НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. — 79 с.
13. *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: [Навчальний посібник] / В.Я. Тацій. — Харків : Українська юридична академія, 1994. — 80 с.
14. *Борисов В.І.* Основні проблеми охорони безпеки виробництва в кримінальному законодавстві України: автореф. дис....докт. юрид. наук: спец. — 12.00.08. — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / В.І. Борисов. — Харьков, 1993. — 35 с.
15. *Лихова С.Я.* Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (Розділ V Особлива частина КК

України): Монографія / С.Я. Лихова. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський Університет», 2006. — 573 с.

16. *Жмур Ю.М.* Кримінально-правовий захист недоторканості житла в Україні: автореф. канд. дис. ... ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Ю.М. Жмур. — Запоріжжя : Класичний приватний ун-т., 2012. — 21 с.

17. *Емельянов В.П.* Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовное-правовое исследование / В.П. Емельянов. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. — 219 с.

18. *Новоселов Г.П.* Объект преступления / Г.П. Новоселов // Полный курс уголовного права: В 5 т.; под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева. — Т.1: Преступление и наказание. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2008. — С.325-326.

19. *Андрушко П.П.* Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: об'єкт і система / П.П. Андрушко // Кримінальне право України. — № 12. — 2006. — С.3-63.

20. *Пионтковский А.А.* Курс советского уголовного права. В 6 т.: Т.2. Часть общая. Преступление / А.А. Пионтковский; [редкол.: Пионтковский А.А., Ромашкин П.С., Чхиквадзе В.М.]. — М. : Наука, 1970. — 516 с.

21. *Хохлова І.В., Шем'яков О.П.* Кримінальне право України. Загальна частина: [навчальний посібник для студентів юрид. спец. вищ. закл. освіти] / І.В. Хохлова, О.П. Шем'яков. — Донецьк : Норд-Пресс. — 2005. — 217 с.

22. *Турищева Н.Ю.* Преступления против избирательных прав на участие в референдуме / Н.Ю. Турищева. — СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2010. — 339 с.

23. *Андрушко П.П.* Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика: Монографія / П.П. Андрушко. — К. : КНТ, 2007. — 328 с.

24. *Лапунин М.М.* Общая характеристика и классификация преступлений против конституционных прав и свобод человека и гражданина / М.М. Лапунин // Энциклопедия уголовного права. Т. 16. Преступления против конституционных прав и свобод человека и гражданина. — СПб. : Издание профессора Малинина, 2011. — С. 3-149.

25. *Зінченко І.О.* Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина / І.О. Зінченко // Кримінальне право України: Особлива частина: [підручник] / В.Я. Тацій, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін.: за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К. : Юрінком Інтер: Х. : Право, 2002. — С.92-123.

26. *Бабій А.П.* Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина / А.П. Бабій // Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є.Л. Стрельцова. — Х. : Одісей, 2009. — С.69-103.

27. *Мельник М.І.* Злочини проти виборчих трудових та інших особистих прав: свобод людини і громадянина / М.І. Мельник // Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.). — Вид. 2-ге, переробл. та допов. / За ред. В.І. Мельника, В.А. Климента. — К. : Атіка, 2008. — С. 106-152.

28. *Гуторова Н.О.* Злочини проти політичних, трудових та інших особистих прав та свобод людини і громадянина / Н.О. Гуторова // Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та

ін.; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 60-90.

29. Сучасне кримінальне право України: [курс лекцій] / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько. – К. : Вид-во Поливода А.В., 2005. – С.355-358.

30. *Сутула О.С.* Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина / О.С. Сутула // Кримінальне право України: Загальна та Особлива частини: [навчальний посібник] / За заг. редакцією В.М. Стратонова. – К. : Істина, 2007. – С. 226-227.

31. *Хохлові І.В., Шем'яков О.П.* Кримінальне право України. Особлива частина: Навчальний посібник. – К. : Центр Навчальної літератури 2006. – 128 с.

32. *Шевчук В.М.* Преступления против избирательных, трудовых и других личных прав и свобод человека и гражданина / В.М. Шевчук // Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник; ответ. редактор Э.Л. Стрельцов. – Х. : ООО «Одиссей», 2005. – С. 313-321.

33. *Лихова С.Я.* Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження): автореф. дис... доктора юридичних наук: спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально - виконавче право / С.Я. Лихова. – К., 2006. – 29 с.

34. *Александров Ю.В.* Преступление против политических и трудовых прав граждан: [лекция для слушателей факультета заочного обучения] / Ю.В. Александров. – К. : Киевская высшая школа МВД СССР, 1975. – 47 с.

35. Життєдіяльність // Вільна енциклопедія <http://uk.wikipedia.org/wiki/Життєдіяльність>

36. Нормальний // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980)Електронний режим. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/normaljnyj>

37. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь; ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

38. *Майданник О.О.* Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні / О.О. Майданник // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.». – Т.3: К – М. – 2001. – 792 с.

39. *Матвійчук В.К.* Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: Монографія / В.К. Матвійчук. – К. : Національна академія управління, 2011. – 368 с.

40. *Шукліна Н.Г.* Конституційно-правовий статус людини і громадянина / Н.Г. Шукліна // Конституційне право України; за ред. д. ю. н., професора В.Ф. Погорілка: [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти]. – К. : Наукова думка, 1999. – С. 200-220.

41. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права (енциклопедичний курс): Підручник. Видання друге, перероблене і доповнене / О.Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2009. – 752 с.

42. *Лихова С.Я.* Злочини в сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): Монографія / С.Я. Лихова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 432 с.

43. *Рабинович П.М., Хавронюк М.І.* Права людини і громадянина: [навчальний посібник] / П.М. Рабинович, М.І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 186 с.

44. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник / В.О. Котюк. – К. : Атіка, 2005. – 325 с.
45. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юринком Інтер, 2006. – 526 с.
46. Проблемы общей теории права и государство: [учебник для вузов] / Под общей ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсеяна. – М.: Норма, 2006. – 489 с.
47. Кушніреко О.Г., Слинько Т.М. Права і свободи людини та громадянина: [навч. посібник] / О.Г. Куніренко, Т.М. Слинько. – Х. : Факт, 2001. – 230 с.
48. Зінченко І.О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина: Аналіз законодавства і судової практики: Монографія / І.О. Зінченко. – Харків : Видавець СПД ІФО Вапнярчук Н.М., 2007. – 420 с.
49. Петрухин И.Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью) / И.Л. Петрухин. – М., 1999. – 120с.
50. Воложанина М.Н. Свобода личности как предмет социального философского анализа: автореф. дис... канд. философ. наук / М.Н. Воложанина. – М., 1991. – 20 с.
51. Упоров И. Категория «свободы» в уголовном праве России / И. Упоров // Уголовное право. – М., 2000. – С. 29-34.
52. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – К. : Реферат, 2006. – 39 с.
53. Шухліна Н.Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії і практики): Монографія / Н.Г. Шухліна. – 295 с.
54. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Ю.Н. Тодика. – К. : Концерн «Видавничий дім Ін Юре», 2004. – 432 с.
55. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони: Монографія / Є.В. Фесенко. – Вид. : Атіка, 2004. - 377 с.
56. Тацій В.Я. Состав злочину / В.Я. Тацій // Кримінальне право України Загальна частина: [підруч. для юрид. вузів і фак.]. / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.]; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ-Харків : Юринком Інтер - Право, 1997. – С. 77-90.
57. Матвійчук В.К. теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: Монографія / В.К. Матвійчук. – К. : ВНЗ «національна академія управління», 2011. – 368 с.

Орлов Ю.В. Родовий об'єкт злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму

У статті проведено дослідження родового об'єкта злочину, передбаченого ст.158-2 КК України. Автор розглянув спірні точки зору, які стосуються цього родового об'єкта та запропонував визначення родових об'єктів злочину, передбачених у розділі V Особливої частини України.

Ключові слова: політичні права, особисті права, соціальні та економічні права, родовий об'єкт злочину.

Орлов Ю.В. Родовой объект преступления незаконное уничтожение избирательной документации или документов референдума

В статье проведено исследование родового объекта преступления, предусмотренного ст. 158-2 УК Украины. Автор рассмотрел спорные точки зрения, касающи-

еся этого родового объекта и предложил определение родовых объектов преступления, предусмотренных в разделе V Особенной части Украины.

Ключевые слова: политические права, личные права, социальные и экономические права, родовый объект преступления.

Orlov Y. Generic object of the crime illegal destruction of election documents or documents of the referendum

The paper studied the generic object offense under Art. 158-2 of the Criminal Code of Ukraine. The author considered controversial point of view concerning this subject and proposed a generic definition of generic objects of crime as provided in section fifth special part of Ukraine.

Keywords: political rights, personal rights, social and economic rights, generic object crime.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2014.